

BOĞAZLAR KOMİSYONU'NUN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (1924-1936)*

Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT**

Öz

TBMM heyeti Lozan Konferansı'nda, İtilaf Devletlerinin işgali altında olan İstanbul ve Boğazlar bölgesini geri alabilmek amacıyla müzakereler yürütmüş, bu uğurda Lozan Antlaşması ve ekinde yer alan belgeleri imzalamaya razı olmuştur.

Lozan Antlaşması'nın ekinde yer alan Boğazlar Mukavelesi Türkiye'nin mutlak hakimiyetini zedeleyebilecek hükümler içermesine rağmen imzalanmış ve onaylanmıştır. Bu bağlamda en çok dikkat çeken hüküm uluslararası karaktere sahip Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasına ilişkindir. Her ne kadar mukavele ile sınırlandırılan yetkilerle kurulması ve faaliyette bulunması tasarlanmışsa da Boğazlar Komisyonu'nun yabancı üyeleri, bu Komisyon'un görev alanını genişletebilmek için teşebbüslerde bulunmuşlar, ancak Türk Hükümeti'nin kararlı tutumu ve Komisyon başkanının müdahaleleriyle bu tür teşebbüsler engellenebilmiştir.

Boğazlar Komisyonu'nun kuruluş serüvenini ve faaliyetlerini incelemeyi hedefleyen bu çalışmada yerli ve yabancı arşiv kayıtları ile süreli yayınlar temel kaynak olarak kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Boğazlar Komisyonu, Boğazlar Mukavelesi, Lozan Antlaşması, Türk Boğazları, İtilaf Devletleri.*

THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE STRAITS COMMISSION

Abstract

Turkish Grand National Assembly delegation in Lausanne Conference, conducted negotiations in order to reclaim the Istanbul and Bosphorus regions which were under the occupation of Allied Powers, for which he was willing to sign the Treaty of Lausanne and the documents attached to it.

The Straits Convention, which is annexed to the Treaty of Lausanne, signed and ratified, even though there are provisions that would undermine Turkey's absolute sovereignty.

---

* Bu tebliğ, Abdurrahman BOZKURT, “Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936), İstanbul, İdeal Kültür&Yayıncılık, İstanbul 2014” adlı eserde yer alan 3. bölümün yeniden gözden geçirilmesi, düzenlenmesi ve değerlendirilmesi ile hazırlanmıştır.

** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye, abozkurttt@hotmail.com.

*** Makale Gönderim Tarihi: 11.05.2017; Makale Kabul Tarihi: 26.06.2017.

The most remarkable provision in this context is related to the establishment of the Straits Commission with international character. Although it is designed to operate with the authority limited by contracts, foreign members of the Straits Commission have attempted to expand the scope of this commission. But such undertakings could be prevented by the decisive attitude of the Turkish Government and with the intervention of the commissioner.

In this study, which aims to examine the establishment adventure and activities of the Bosphorus Commission, domestic and foreign archive records and periodicals will be used as the main source.

Keywords: *Straits Commission, Straits Convention, Treaty of Lausanne, Turkish Straits, Allied Powers.*

Giriş

İtilâf Devletlerinin 1918 yılı Eylül ayı içerisinde Makedonya cephesini açarak Bulgaristan'ı Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek zorunda bırakmaları, Osmanlı Devleti'nin de içerisinde bulunduğu İttifak Devletlerinde çözümlere neden oldu. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi neticesinde müttefikleri ile irtibatı kesilen Osmanlı Devleti; İtilaf Devletlerinin Edirne üzerinden İstanbul'a, Ege Denizi aracılığıyla Çanakkale Boğazı'na yönelik operasyonlarına karşı koyabilecek güce sahip olmadığı için 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı¹. Mondros Mütarekesi doğrultusunda yeniden uluslararası ticarete açılan Türk Boğazlarındaki tahkimatlar İtilâf Devletleri tarafından işgal edilirken Osmanlı donanması ve limanları İtilâf Devletlerinin denetimi altına alındı. İtilaf Devletleri daha da ileri giderek mütarekeye ve devletlerarası hukuka aykırı biçimde Çanakkale, Gelibolu ve İstanbul'u fiilen işgal ettiler². Bundan böyle Türk Boğazlarından geçiş, giriş ve çıkışlar ile birlikte liman ve tersane hizmetleri

¹ Abdurrahman BOZKURT, *Yunanistan'ın Edirne'de İşgal Uygulamalarından Örnekler (1920-1922)*, Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı (4-6 Mayıs 2011), Edirne 2012, s. 436-455.

² İsmail SOYSAL, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Ankara 1983, s. 12-14; Tevfik BIYIKLIOĞLU, *Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros Mütarekesi Sıralarında (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922) Boğazlar Problemi*, Belleten, C. XXIV, 1960, s. 91; Selahattin TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, İstanbul 1991, s. 23-26; Türkiye ile yapılan mütarekenin uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918, *Public Record Office, War Office (WO)*, 106/1571, 4.a; *Türk İstiklâl Harbi, C. I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1962.

dahil olmak üzere denizcilikle ilgili muameleler İtilaf Devletlerinin müsaade ettiği ölçüde gerçekleştirilebilecekti³.

İşgal altına alınan İstanbul'un geleceği hakkında bir karara varabilmek amacıyla 11 Aralık 1919 tarihinde İngiliz ve Fransız başbakanları riyasetindeki heyetler Londra Konferansı'nda bir araya geldiler. Bu konferansta Milletler Cemiyeti himayesi altında İstanbul ve Boğazlar bölgesinde uluslararası bir devlet kurmaya yönelik bir proje müzakere edildi⁴. Fransızların, Milletler Cemiyeti himayesi altında kurulması tasarlanan “*İstanbul ve Boğazlar Devleti*”nin İngiliz hegemonyasına girebileceğini sezerek muhalefete geçmeleri üzerine İngilizler sömürgelerindeki Müslümanlardan gelebilecek tepkileri de göz önünde bulundurarak projeyi askıya aldılarsa da Kuva-yı Milliye'nin Anadolu'da etkili bir güç haline gelmesi, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükümetlerinin Kuva-yı Milliye'nin reddedilmesine yönelik talepleri geri çevirmeleri ve nitekim Misâk-ı Milli'nin ilanı üzerine İtilaf Devletleri, İstanbul'u resmen işgal ettiler⁵.

Misak-ı Millî'de, İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliğinin sağlanması şartı ile Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında Türkiye ile birlikte alâkadar devletlerin verecekleri kararın geçerli olacağı belirtilmiş olmakla birlikte bu kararın uygulamasına yönelik bir ifade yer almamıştır.

Bu arada İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nda Boğazlardan serbest geçişleri düzenlemek ve bu alandaki suları kontrol etmek amacıyla uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasına karar vermişlerdi. Sorumluluklarını yerine getirebilmesi amacıyla müstakil bir teşkilat kurabilmesi,

³ İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı tarafından hazırlanan 17 Eylül 1919 tarihli rapor, *Public Record Office Foreign Office (FO)*, 371/4165, 141445; Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nazareti'ne 22 Haziran 1335 (1919) tarihli tezkire, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Evrakı (BOA, DH.EUM. AYŞ)*, 13/24.

⁴ Fahir ARMAOĞLU, *İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)*, Belleten, C. LXII, S. 234, 1998, s. 469; Uluslararası Komisyon Oluşturulması; 22 Aralık 1919 tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı, *FO*, 371/4238, 166415.

⁵ Uluslararası Komisyon Oluşturulması; 22 Aralık 1919 tarihinde Türk meselesi hakkında İngiliz- Fransız Konferansı, *FO*, 371/4238, 166415; 22-23 Aralık 1919 tarihinde düzenlenen İngiliz- Fransız Konferansı'nda İstanbul ve Boğazlar Devleti projesi hakkındaki müzakereler, *FO*, 371/4238, 166415.

gerekli tüzükleri hazırlayabilmesi ve uygulayabilmesi tasarlanan Boğazlar Komisyonu ayrı bir bayrağa, bütçeye ve inzibat kuvvetlerine sahip olabilecekti. Bu yönüyle Boğazlar Komisyonu adeta bir devletin niteliklerine sahip olacak, Türkiye'nin bölge üzerindeki hakimiyeti ancak sembolik bir şekilde devam edebilecekti⁶.

TBMM'nin 23 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında düzenlenen Londra Konferansı'nda Sevr Antlaşması'nın tadiline dair teklifleri reddetmesinin ve Sovyet-Rusya ile Moskova Antlaşması'nın ardından siyasî bir girdaba doğru sürüklenen İtilâf Devletleri, 13 Mayıs 1921 tarihinde Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlıklarını açıklayarak İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının etrafında bulunan araziye tarafsız bölge olarak ilan ettiler⁷.

Türk Boğazlarında tarafsız ilan edilen bölgeyi tanımayan TBMM, İzmir'in geri alınmasından sonra Çanakkale ve İzmit üzerinden Boğazlar bölgesine yönelik bir kuşatma hareketi başlattı⁸. Bu hamle karşısında müttefiklerinin TBMM ile uzlaşmaya vardığını fark eden ve hem İzmit'e hem de Çanakkale'ye yığınak yaparak savunma pozisyonuna geçen İngilizler, sömürgelerinden takviye kuvvet getirmeye karar verdiler. Ne var ki, İngiliz sömürgelerinden sadece Yeni Zelanda takviye gönderebileceğini bildirirken, diğer sömürgeler bu çağrıyı geri çevirdiler. Üstelik İrlanda, Kanada, Hindistan ve Mısır gibi İngiliz sömürgelerinde milliyetçi hareketler yükselişe geçmişti. Sömürgelerinden beklediğini bulamayan İngilizler bu kez Yunanistan dışında Balkan devletlerinden destek istemeyi düşünseler de bunun da gerçekleşmeyeceği kısa süre içerisinde anlaşıldı. Son çare olmak üzere İngilizler İstanbul, Kıbrıs, Malta ve Mısır'daki kuvvetlerini Çanakkale ve İzmit'e sevk etmeyi planladılar ancak bu planın da kısa süre içerisinde hayata geçirilemeyeceği, geçirilse dahi söz konusu mıntikalarda güvenlik zafiyetine neden olacağı yönünde kanaate varıldı. İngilizler Boğazlar bölgesinden

⁶ Türkiye ile barış görüşmeleri, *FO*, 371/6480, 13991.

⁷ 9 Mayıs 1921 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri, Amiralleri ve Kumandanları arasında yapılan toplantı ve hazırlanan 13 Mayıs 1921 tarihli beyanname, *WO*, 32/5775, 51B ve 65A.

⁸ Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne 18 Eylül 1338 (1922) tarihli şifre, Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne ve Sadaret'e 20 Eylül 1338 (1922) tarihli tezkire, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti Kalemî Mahsus Müdüriyeti Evrakı (BOA, DH.KMS)*, 62/49; Bilâl N. ŞİMŞİR, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e «1921-1922»*, Ankara 1972, s. 376-377.

uzaklaştırmaya çalıştıkları Müslümanların ayaklanmasından ve neticede iki ateş arasında kalmaktan da ayrıca endişe ediyorlardı⁹. Öte yandan savaş ekonomisi dolayısıyla İngiliz kamuoyunda da yeni bir savaşa karşı sesler yükselmeye başlamıştı. Boğazlar bölgesinde takviye edilemeyen İngiliz birliklerinin Türk ordusunun karşısında tutunamayacakları da belliydi¹⁰. Bütün bu değişkenler ve nedenlerden dolayı İngilizler, TBMM kuvvetleri ile çatışmaya girmek istemiyorlardı.

TBMM ise Boğazlar bölgesini işgalden kurtarabilecek bir donanmaya sahip olmadığı gibi İstanbul ve Trakya'da isyan çıkarabilecek düzeyde bir teşkilatlanma gerçekleştirilememişti. Milli Mücadele'nin başlarında Sovyet-Rusya'dan destek alınmışsa da Bolşevik propagandası ve Sovyetlerin, Türkiye üzerinde tahakküm kurma düşüncesi TBMM'yi rahatsız ediyordu. Bunlardan başka askerî başarıdan sonra siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda reformlar gerçekleştirmek istenildiği için işgal altındaki İstanbul ve Boğazlar bölgesinin sulh yoluyla bir an önce geri alınması daha uygun bulunuyordu. İşte bu düşüncelerle taraflar Çanakkale Krizi adı verilen bu bunalım dönemini Mudanya Mütarekesi'ni imzalayarak sona erdirdiler¹¹.

Mudanya Mütarekesi Milli Mücadele'nin askerî safhasını sona erdirmişse de İstanbul ve Boğazlar bölgesinin TBMM'ne iadesi için Lozan Barış Konferansı'nda alınacak kararların beklenmesi gerekiyordu. Bu mütarekenin ardından Trakya'yı teslim almak üzere İstanbul'a ulaşan TBMM temsilcisi Refet (Bele) Paşa, İstanbul'un fiilen TBMM'ne bağlanması için gerekli çalışmaları yaptıysa da Türk Boğazlarında İtilaf Devletlerinin işgali devam ediyordu¹².

⁹ D. Shuttleworth'un 1 Ocak 1923 tarihli raporu, *WO*, 32/5743.

¹⁰ David WALDER, *Çanakkale Olayı 1922*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul 1970, s. 226-311; Mustafa ÇUFALI, *Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi Eylül-Ekim 1922*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XV, S. 45, Kasım 1999, s. 801-821; Bülent GÖKAY, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul 1998, s. 171.

¹¹ Julian R. Jermy GWYN, *The Bosphorus and The Dardanelles: 1902-1923 (a Study of French and British Policies)*, McGill University, for the Master of Arts Degree Department of History, Montreal-Canada, 1958, s. 111-114; Sadık ERDAŞ, "İki Savaş Arasında Türk Boğazları", *Türkler*, C. 16, Ankara 2002, s. 1228; İsmail EYYÜPOĞLU, *Mudanya Mütarekesi*, Ankara 2002, s. 94-120.

¹² Hüseyin Rauf Bey'den Refet Paşa'ya 2 Kânûn-ı Evvel 1338 (Aralık 1922) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 13/76.

Lozan Antlaşması ile TBMM'ne iade edilen Türk Boğazlarının statüsü Boğazların Tabî Olacağı Usule Daîr Mukaveleme (Boğazlar Mukavelesi) ile¹³ tespit edildi. Bu mukavele ile Boğazlardan serbest geçiş ve gidiş-geliş ile ilgili rejim belirlenirken, Boğazların çevresindeki mıntıkların askerden arındırılmasına ve uluslararası kontrolü sağlamak amacıyla Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasına karar verildi. Biz bu çalışmada konu başlığımız itibariyle Boğazlar Komisyonu'nun kuruluş sürecine ve faaliyetlerine odaklanmak mecburiyetindeyiz.

1. Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu

Boğazlar Mukavelesi'ne göre bir devletin Karadeniz'e doğru Boğazlardan geçirebileceği âzami kuvvetin miktarı; Karadeniz'e sahil devletlere mensup ve geçiş esnasında Karadeniz'de mevcut en kuvvetli donanmanın âzami kuvvetinin toplam miktarını aşmayacaktı. Bu noktada Boğazlar Komisyonu'nun vazifesi, her yılın Ocak ve Temmuz aylarının birinci günü, Karadeniz'e sahil devletlerden bilgi almak suretiyle bu devletlerin Karadeniz'de sahip oldukları savaş gemilerinin ve deniz uçaklarının cins, kapasite, mevcut durum ve miktarını tespit etmek ve Karadeniz'de en kuvvetli donanma ile hava filosunun hangi devlete ait olduğunu belirlemektir. Bununla birlikte Boğazlar Komisyonu, savaş gemilerinin ve askerî uçakların geçişine ilişkin hükümlere gerekli biçimde uyulup uyulmadığını gözetlemekle mükellef olduğu için vazifesini Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında icra edecek, her yıl bu Cemiyet'e vazifesinin icrasına ilişkin ve ayrıca ticaret, geçiş ve geliş-gidiş bakımlarından yararlı tüm bilgileri içeren bir rapor sunacaktı. Boğazlar Komisyonu, vazifesinin gereğini yapabilmek için gerekli yönetmelikleri yapma konusunda da yetkili olacaktı¹⁴.

Boğazlar Komisyonu bir Türk temsilcisinin başkanlığında Boğazlar Mukavelesi'ni imzalayan Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sovyet-Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri temsilcilerinden oluşacaktı. Boğazlar Komisyonu'nda temsilci bulunduran hükûmetler, temsilcilerinin hak edecekleri ücretleri kendileri ödeyeceklerdi. Yine Komisyon'un her türlü ek harcamaları Milletler Cemiyeti tarafından

¹³ Seha L. MERAY, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım I, Cilt I, Kitap I, Ankara 1969.

¹⁴ *Boğazlar Mukavelesi*, md. 2 ilişik Ek. 5C; Ek. 2/A. 15-16.

masrafların taksimi için belirlenmiş oran dairesinde, adı geçen hükûmetlerce üstlenilecekti¹⁵.

Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri, Sevr Antlaşması'nda öngörülen komisyonla kıyaslanamayacak derecede sınırlı olsa da neticede Osmanlı Devleti'nden intikal eden bütün uluslararası komisyonların resmen varlığının sona erdirildiği Lozan Antlaşması'yla böyle bir uluslararası komisyonun varlığına izin verilmesi Türkiye devletinin tam hakimiyet anlayışını zedelemektedir. TBMM'nde de eleştirilere neden olan Boğazlar Komisyonu Lozan'da İtilaf Devletlerinin ısrarları neticesinde sınırlı yetkilerle kabul edilmişti¹⁶.

Boğazlar Mukavelesi'nde Boğazlar Komisyonu'nun çalışma şekli, işleyişi ile üyelerinin vazife, hak ve yetkileri net olarak izah edilmediği gibi deniz trafiğinin düzenlenmesi ile ilgili hususların kesin çizgilerle belirlenmemiş olmasının tatbikat aşamasında yeni sorunlara yol açması kuvvetle muhtemeldi.

Lozan'da imzalanan Boğazlar Mukavelesi'nin onaylanmasının ardından Türkiye, Boğazlar Komisyonu için İstanbul Karaköy'de bulunan Tophane Kasrı (Köşkü)'nü idarî bina olarak tahsis ederken¹⁷, Tümamiral Hüseyin Vasıf (Temel) Paşa'yı Boğazlar Komisyonu Başkanı olarak atadı¹⁸.

İngiltere, İtalya, Fransa ve Japonya'nın¹⁹ Boğazlar Komisyonu'na üye atamasıyla ekseriyet sağlandığı için Komisyon 25 Ekim 1924 tarihinde toplantılara başlayabildi. Boğazlar Komisyonu'na katılan başkan ve üye-

¹⁵ *Boğazlar Mukavelesi*, md. 10-13.

¹⁶ *Boğazlar Mukavelesi*, md. 14.

¹⁷ Mustafa HERGÜNER, *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa*, s. 38, 102.

¹⁸ 11 Ekim 1934 tarihinde Boğazlar Komisyonu Başkanlığı'na Vasıf Paşa'nın yerine İzmit Müstahkem Mevki Kumandanı Mirliva Mehmet Ali (Talay) Paşa tayin edildi. 19 Nisan 1931 tarihli üçlü kararname, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, F.N: 30 11 1 0, K.N: 62, D.N: 10, S.N: 8; 25 Mayıs 1931 tarihli kararname, *BCA*, F.N: 30 18 1 2, K.N: 20, D.N: 34, S.N: 17; 11 Ekim 1934 tarihli kararname *BCA*, F.N: 30 18 1 2, K.N: 48, D.N: 69, S.N: 8; *BOA, HR.İM*, 48/244; HERGÜNER, s. 105.

¹⁹ İstanbul Murahhaslığı'ndan Boğazlar Komisyonu Reisi Vasıf Paşa'ya 16 Eylül 1340 (1924) tarihli telgraf, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı Evrakı (BOA, HR.İM)*, 57/4, lef 6; Japon Elçiliği'nden 1 Ekim 1924 tarihli tahrir, İstanbul Murahhaslığı'ndan Hariciye Vekâleti'ne 1 Teşrîn-i Evvel 1340 (Ekim 1924) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 57/4, lef 14-15.

ler öncelikle bağlı buldukları ülkeler aracılığıyla henüz Komisyon'a katılmayan Sovyet-Rusya, Romanya, Bulgaristan, Sırp-Hırvat ve Sloven Devletleri temsilcileri nezdinde teşebbüslerde bulunulmasını sağladılar²⁰. Bu sayede Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya temsilcileri İstanbul'a gelerek toplantılara katılsa da Sovyet-Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti antlaşmayı onaylamadıkları için Komisyon'a üye atamadılar²¹. Bilhassa bölgesel ve uluslararası bir güç olarak Sovyet-Rusya'nın antlaşmayı onaylamaması Türk Boğazlarının geleceği hakkında endişelere neden olmaktaydı. Zira Sovyetlerin Lozan'da belirlenen Boğazlar rejimine aykırı eylemleri Boğazlar Komisyonu çalışmalarını engelleyebilir, sekteye uğratabilir ve çok ciddi uluslararası krizlere yol açabilirdi.

2. Boğazlar Komisyonu'nun Faaliyetleri

Türk Hükûmeti, sınırlı yetkilerle kurulmasına razı olunan Boğazlar Komisyonu tarafından alınacak kararları yakından takip edecek ve gerekli durumlarda devreye girerek müdahalede bulunacaktı. Boğazlar Mukavelesi'ne göre Boğazlar Komisyonu'nun Türk makamlarıyla iletişiminin nasıl ve ne şekilde gerçekleşebileceği belirsizdi. Boğazlar Komisyonu'nun kuruluşundan itibaren limanlarda bir takım sorunlarla karşılaşan yabancı tüccarlar ve gayri müslimler Komisyon'a şikayette bulunarak Türk makamları üzerinde baskı yaratmayı düşündülse de Komisyon'daki Türk başkanın ağırlığını koymasıyla Komisyon'un vazifesi haricindeki işlerle meşgul olması engellenebildi²². Bu arada Türk Hükûmeti tarafından, resmi dairelerin Boğazlar Komisyonu ile gerçekleşecek münasebetlerde uyacakları usul ve esaslar belirlenmiş, böylece Komisyon'un uygun görülmeyecek kararlarının hükûmetin malumatı olmaksızın tatbik ihtimali ve bunun mahzurları ortadan kaldırılmak istenmişti²³. Türk Hükûmeti'nin aldığı bu tedbir sayesinde Boğazlar Komisyonu üyelerinin Boğazlar Mukavelesi ile bağdaşmayan talepleri uygun bir şekilde geri çevrilebilecekti.

²⁰ Boğazlar Komisyonu Riyâseti'nden Dersaadet Murahhaslığı'na 3 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1924 tarihli tezkire, *BOA, HR.İM, 57/4*, lef 27.

²¹ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1924.

²² *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1925.

²³ Hariciye Vekâleti'nden Başvekâlet'e 15 Haziran 1341 (1925) tarihli tezkire, *BCA, F.N: 30 10 00 00, K.N: 63, D.N: 424, S.N: 6*; Başvekil'den bilumûm vekâletlere, mahalli ve müstakil makamata 18 Haziran 1341 (1925) tarihli tamim, *BCA, F.N: 30 10 00 00, K.N: 63, D.N: 424, S.N: 6*.

Nitekim Boğazlar Mukavelesi'nde Boğazlar Komisyonu üyelerinin diplomatik muafiyetlere sahip olmalarına dair herhangi bir hüküm yer almadığı halde Boğazlar Komisyonu üyeleri uluslararası kuruluşların üyelerine tanınan bu muafiyetlerden istifade etme taleplerini dile getirdiler. Bundan dolayı Komisyon'un bazı üyeleri gümrük vergisinden, köprü ücretlerinden, trafik cezalarından vs. muaf olduklarını ileri sürmekle kalmayıp²⁴ İstanbul'daki diplomatik temsilcileri aracılığıyla Boğazlar Komisyonu'na tahsis edilen Tophane Kasrı için yapılacak masraflardan ve aylık kira bedelinden feragat edilmesini talep ettiler²⁵. Fakat Türk Hükûmeti bu konudaki talepler karşısında da taviz vermeyerek kararlı bir duruş sergiledi²⁶.

1925 yılı başlarında Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf Temel Paşa'nın tüm engelleme çabalarına rağmen Komisyon'un yabancı üyelerin desteğiyle, bir "*alamet-i farika olmak üzere*" Komisyon'a mahsus bir bayrak tespit edilerek toplantıların yapılacağı gün Tophane Kasrı'na asılmasına karar verildi. Türk Hükûmeti'nin itirazı üzerine Boğazlar Komisyonu'nun yabancı üyeleri ağız birliği yaparak, aldıkları bir kararı iptal edemeyeceklerini, Türk Hükûmeti'nin bu konudaki itirazını alâkadar hükûmetlerle görüşerek çözüme kavuşturabileceğini ancak bundan sonra kendilerine merkezden bir talimat verilmesi halinde aldıkları karardan vazgeçeceklerini bildirdiler. Yabancı temsilcilerin, bayrağın toplantının yapılacağı günlerde asılmasında ısrar edeceklerini bildirmeleri üzerine Vasıf Paşa başkan sıfatıyla bütün mesuliyeti üzerine alarak bayrak asılmasına engel oldu²⁷. Yabancı üyeler Vasıf Paşa'nın tutumunu protesto ettikten sonra alacakları vaziyeti değerlendirmek üzere salonu terk ettiler²⁸. Bayrak meselesi Boğazlar Komisyonu'nda ciddi bir bunalıma neden olduysa da komisyon başkanı Vasıf Paşa, Türkiye devletinin millî egemenliğe aykırı bir kararın uygulanmasını önlemişti.

²⁴ Şehremati İkinci Emanet Ceza Kalemi'nden İstanbul Murahhaslığı'na 22 Mart 1926 tarihli tezkire, *BOA, HR.İM*, 180/51 lef 1; Fransız Büyükelçiliği'nin 10 Nisan 1926 tarihli notası, *BOA, HR.İM*, 180/51, lef 2.

²⁵ Nusret Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 2 Teşrîn-i Sâni 1340 (Kasım 1924) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 245/68; Boğazlar Komisyonu Riyâseti'nden İstanbul Murahhaslığı'na 25 Teşrîn-i Sâni 1340 (Kasım 1924) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 159/79.

²⁶ Fransa Büyükelçiliği'nden Nusret Bey'e 19 Ekim 1926 tarihli nota, *BOA, HR.İM*, 163/65.

²⁷ Nusret Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 13 Mayıs 1341 (1925) telgraf, *BOA, HR.İM*, 248/96.

²⁸ Nuret Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 20 Mayıs 1341 (1925) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 248/108.

Neticede Komisyon üyeleri bu kararlı tutum karşısında geri adım atmak zorunda kaldılar.

Boğazlar Mukavelesi'nin sağlık denetimine ilişkin hükümleri de Boğazlar Komisyonu tarafından suistimal edilmek istendi. İlk dönemlerde Türk Hükûmeti'nin Boğazlardan geçecek yabancı savaş gemilerine, mürettebatları arasında bulaşıcı bir hastalık bulunmadığının anlaşılabilmesi açısından özel işaretli birer bayrak çekme mecburiyeti getirmesi ve bunu ilgili hükûmetlere bildirmesi, Boğazlar Komisyonu'nda bulunan yabancı üyelerin harekete geçmesine neden oldu²⁹. Meselenin Türkiye ile ilgili devletler arasında görüşüldüğü sıralarda Boğazlar Komisyonu'ndaki İngiliz üye Komisyon toplantısında bir nota vererek bu meselenin gündeme alınmasını sağladı. İngiliz üyenin talebi üzerinde Komisyon'daki diğer yabancı üyeler durumdan haberdar olarak bu hususta bir karar almak istediler. İşte bu noktada Fransa, Japonya, Bulgaristan, İtalya ve Romanya temsilcileri İngiliz üyenin önerisini destekleyerek bu meselenin Boğazlar Komisyonu'nun yetki sahası içerisine girdiğini ileri sürdüler³⁰. Öyle ki, bazı üyeler hükümetlerinden doğrudan talimat almak amacıyla İstanbul'u terk etmiş, mesele, basına "*Boğazlar Komisyonu'nda ihtilaf çıktı veya bazı murahhaslar toplantılara iştirakten kaçınıyorlar*" şeklinde yansımıştı. Bununla eş zamanlı olarak Yunanistan dışında Komisyon'a katılan üyelerinin bağlı olduğu devletler Türkiye'ye bir nota vererek bu kararın geri çekilmesini istediler. Oysa Boğazlar Komisyonu, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini gözetlemekle yükümlü kılınmış idi. Bu nedenle Türk Hükûmeti'nin kararı uluslararası teamüllere uygun olup sıradan bir prosedürün tatbikinden ibaretti. Yüksek ihtimalle ilgili devletler, bu ve türevi meselelerin Boğazlar Komisyonu'nda görüşülmesini sağlayarak Boğazlar Mukavelesi'nde açıkça belirtilmeyen hususları Türkiye'ye kabul ettirmeyi hedefliyorlardı³¹.

²⁹ Hariciye Vekâleti'nden İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Bulgaristan mümessillerine 6-17 Aralık 1924 tarihli notalar, *BOA, HR.İM*, 3/12, lef 4-5.

³⁰ Fransa Mümessili'nden 6 Aralık 1924, İngiltere Mümessili'nden 10 Aralık 1924, Japonya Mümessili'nden 11 Aralık 1924, Bulgaristan Mümessili'nden 16 Aralık 1924, İtalya Mümessili'nden 17 Aralık 1924 tarihli notalar, İstanbul Murahhası Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 17 Kânûn-ı Sâni 1341 (Ocak 1925) tarihli telgrafta Romanya Mümessilliği'nden de bir nota aldığını beyan etmektedir. *BOA, HR.İM*, 3/12, lef 9-17.

³¹ *Cumhuriyet*, 25 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1924.

Boğazlar Komisyonu'nun yabancı üyeleri, Türk Hükûmeti'nin Boğazlar bölgesinde sağlık teşkilatı tesis etmeye yönelik tedbir, karar ve uygulamalarından da rahatsızdı. Nitekim Boğazlar Komisyonu tarafından 1925 yılı için hazırlanan raporda, Boğazlarda sağlık alanında alınan tedbirlerin tenkid edildiği ve Türk Hükûmeti'ne yönelik “*haksız bazı hücumlarda*” bulunduğu görülmüştü. Sonraki dönemlerde bu eleştirilerin dozajı azalmışsa da³² Boğazlar Komisyonu'nun yabancı üyeleri, Boğazlardan transit geçecek ticaret gemilerinden alınan sağlık vergisine ve bu verginin oranına karşı çıkmış, fakat Türk makamları bu verginin tahsilatına devam etmişlerdi³³. Daha sonra Türk Hükûmeti, Vasıf Paşa aracılığıyla Boğazlar Komisyonu'na, alınan vergi ve harçlar ile bunların miktarının uluslararası standartlara uygun olduğuna dair kanıtı dayalı bir müdafaname göndermişse de Komisyon'un yabancı üyelerinin büyük bir kısmı ülkelerinin menfaatleri gereği vergilerin indirilmesini beklemekteydiler³⁴. Ancak Türk Hükûmeti, ulusal ve uluslararası kuralları referans göstererek bu ve benzeri konularda geri adım atmamıştır³⁵. Neticede Lozan'da Türkiye'nin hakimiyet anlayışı ile bağdaşmadığı halde İtilaf Devletlerinin yoğun ısrarları neticesinde kurulması kararlaştırılan Boğazlar Komisyonu'nun daha da ileri giderek faaliyet sahasını genişletmesine müsaade edilmemiştir.

3. Türk Boğazlarında Uluslararası Gerilim

Boğazlar Komisyonu'nun kuruluşundan itibaren Türk Boğazlarında İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemileri ile Sovyet-Rusya'ya ait savaş gemilerinin karşılıklı olarak yekdiğerinin hareketlerini takip ya da kontrol ettikleri görülmekteydi³⁶. Daha da önemlisi Boğazlar Mukavelesi'ni onaylamayan Sovyetler Birliği'ne bağlı savaş gemileri, bu mukavelede belirlenen prosedüre uymuyor ve bu durum geleceğe yönelik kaygıları artırıyordu³⁷.

³² *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1927.

³³ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1931.

³⁴ Boğazlar Komisyonu'nun 1928 yılı raporu, *BCA*, F.N: 30 10 0 0, K.N: 63, D.N: 424, S.N: 10.

³⁵ Hariciye Vekili'nden Başvekâlet'e 8 Aralık 1932 tarihli tezkire, *BCA*, F.N: 30 10 0 0, K.N: 219, D.N: 476, S.N: 1.

³⁶ Bahriye Vekili'nden Başvekâlet'e 20 Eylül 1341 (1925) tarihli tezkire, *BCA*, F.N: 30 10 0 0, K.N: 64, D.N: 427, S.N: 28; Bahriye Vekili'nden Başvekâlet'e 24 Eylül 1341 (1925) tarihli tezkire, *BCA*, F.N: 30 10 0 0, K.N: 64, D.N: 427, S.N: 29; Bahriye Vekili'nden Başvekâlet'e 26 Eylül 1341 (1925) tarihli tezkire, *BCA*, F.N: 30 10 0 0, K.N: 64, D.N: 427, S.N: 30.

³⁷ Bahriye Vekili'nden Başvekâlet'e 12 Eylül 1341 (1925) tarihli tezkire, *BCA*, F.N: 30 10

Karadeniz'e sahildar bir devlet olarak Sovyet-Rusya'nın, Boğazlar Mukavelesi gereği altı aylık dönemlerde Boğazlar Komisyonu vasıtasıyla Milletler Cemiyeti'ne Karadeniz'deki deniz ve hava araçları hakkında malumat vermesi gerekiyordu. Ancak Sovyet-Rusya Hükûmeti 1926 yılı Temmuz ayında vermesi gereken malumatı 1927 Ocak ayı geldiği halde vermekten kaçınıyordu. Boğazlar Komisyonu'nun uyarıları üzerine Milletler Cemiyeti devreye girerek gerekli tedbirlerin alınmasını istedi³⁸. Bu sıralarda uluslararası ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmakta, Fransa'nın Romanya ile bir antlaşma yapması Sovyet-Rusya'yı rahatsız etmekteydi. Bundan başka İngiliz-Sovyet ilişkileri de yeniden bozulmaya başlamıştı. İngiliz Hükûmeti, aleyhinde propaganda yaptığını ileri sürdüğü Sovyet-Rusya'yı, aralarında yaptıkları ticaret mukavelesini askıya almakla tehdit ederken; Sovyet-Rusya'nın, Karadeniz ve Boğazlar bölgesine yönelik politikaları yeni bir uluslararası gerilimin habercisiydi³⁹.

İngiltere'nin tavrına karşın Sovyet-Rusya'nın deniz kuvvetleri hakkında malumat vermemesi nedeniyle Boğazlar Komisyonu vazifesini yapmakta zorlanıyordu. Bu safhada Komisyon, vazifesini hakkıyla yerine getirebilmek amacıyla Türkiye'den arabuluculuk yapmasını talep etti. Neticede o dönemde Sovyetlerle iyi ilişkiler içerisindeki Türk Hükûmeti'nin aracılığıyla bu mesele çözüme kavuşturulabildi⁴⁰. Bundan sonra da Sovyet-Rusya gerekli malumatı Boğazlar Komisyonu'na değil Türkiye'ye verecekti⁴¹.

1927 yılının ortalarına doğru İngiltere ile Sovyet-Rusya arasında karşılıklı saldırı ve casusluk suçlamaları ile başlayan ve diplomatik ilişkilerin kesilmesinin gündeme alınmasına neden olan, hatta ikinci bir dünya savaşına yol açabileceği öngörülen gerginliğe Fransa müdahil olduğu gibi bu gerginlik Türk Boğazlarına da sirayet etti⁴². Dünyada dengelerin değişmeye başlaması tarafların meseleye sağduyu ile yaklaşarak gerginliği sona erdirmelerini

---

0 0, K.N: 64, D.N: 427, S.N: 24; Bahriye Vekili'nden Başvekâlet'e 12 Eylül 1341 (1925) tarihli tezkire, *BCA*, F.N: 30 10 0 0, K.N: 64, D.N: 427, S.N: 23; Bahriye Vekili'nden Başvekâlet'e 14 Eylül 1341 (1925) tarihli tezkire, *BCA*, F.N: 30 10 0 0, K.N: 64, D.N: 427, S.N: 25; Bahriye Vekili'nden Başvekâlet'e 17 Eylül 1341 (1925) tarihli tezkire, *BCA*, F.N: 30 10 0 0, K.N: 64, D.N: 427, S.N: 26.

³⁸ *Cumhuriyet*, 10-11 Kânûn-ı Sâni (Ocak) 1927.

³⁹ *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1927.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1927.

⁴¹ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1930.

⁴² *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1927.

sağlasa da 1930'lu yıllardan itibaren İtalya'nın bölgede varlığını yakından hissettirmesi yeni krizlere yol açacaktı⁴³.

1929 yılı başlarından itibaren Sovyet-Rusya'nın Baltık Denizi'ndeki donanmasının önemli bir kısmını Karadeniz'e nakletmesi İtalyan savaş gemi ve uçaklarının yoğun olarak Türk Boğazları ve çevresinde görülmeleriyle sonuçlandı⁴⁴. 1929 yılı içerisinde İtalya'ya ait 21 savaş uçağı Boğazları geçmek amacıyla Boğaziçi'ni takip ederken 13 tanesi de aldıkları emre uygun olarak Marmara ve İzmit yarımadası üzerinden uçarak bu filoya katılmışlardı. Filo kumandanı görünürde Boğazlar Mukavelesi'ne riayet ettiğini göstermek istiyordu. Fakat Komisyon, Karadeniz'de Sovyet-Rusya'nın o tarihte 21 talim deniz uçağına sahip olması hasebiyle 34 İtalyan deniz uçağının bulunmasının Karadeniz'de dengeyi bozduğu kanaatindeydi. Neticede Komisyon bu meseleyi Milletler Cemiyeti'ne havale ederek gelecek cevabı beklemekten başka bir tedbir alamadı⁴⁵. 8 Temmuz 1930 tarihinde Sovyet-Rusya bu konudaki rahatsızlığını Milletler Cemiyeti'ne iletse de Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği meseleyi Boğazlar Komisyonu'na havale etmeyi kararlaştırdı. Neticede herhangi bir müeyyide uygulanmadığı halde sonraki süreçte İtalyan uçakları krizi tırmandırmayarak Boğazlar Mukavelesi'ne riayet ettiler⁴⁶. Bunda İtalya'nın faaliyetlerini Akdeniz ve Kızıldeniz'de yoğunlaştırmasının da mutlaka etkisi vardı.

İtalya'nın Boğazlar aracılığıyla Karadeniz'e yönelik eylemlerinden sonra da Sovyet-Rusya Baltık denizindeki donanmasını Karadeniz'e nakletmeye devam etti. Bu durum en çok Karadeniz'e sahil dar olan devletlerden Romanya'yı tedirgin ediyordu. Beserabya meselesinden dolayı Sovyetlerin baskısı altında kalacağını düşünen Romanya, bu yığınağın kendisine karşı yapıldığını ileri sürerek Boğazlar Komisyonu'ndaki temsilcisi aracılığıyla protestosunu dile getirdi⁴⁷. Bulgar üye de Romen meslektaşının endişelerine katılmaktaydı⁴⁸. Doğrusunu söylemek gerekirse Boğazlar Komisyonu'nun Karadeniz'e sahil dar devletlerin savaş gemileri hakkında kısıtlamaya gitme hakkı bulunmuyordu. Dolayısıyla Romanya önce Boğazlar Komisyonu,

⁴³ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1927, 5 Haziran 1927; 17 Haziran 1927.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1931.

⁴⁵ *Cumhuriyet*, 27 Mart 1930.

⁴⁶ HERGÜNER, s. 109.

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1930.

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1930.

akabinde Milletler Cemiyeti nezdindeki protestolarından bir sonuç elde edemeyecekti⁴⁹.

1930'lu yılların başlarından itibaren Karadeniz'de güç gösterisi yaparak dengeleri bozan Sovyet-Rusya, Romanya'yı iyice endişeye sevk etmiş⁵⁰, Romanya bir yandan Milletler Cemiyeti'ne, diğer yandan doğrudan İngiltere ve Fransa'ya müracaat ederek yardım istemişti. Bu durumu değerlendiren İngiltere ve Fransa, Romanya'nın Köstence limanını "*modernize etme*" kisesi altında Karadeniz'de bozulan dengeleri yeniden kurmayı hedefliyorlardı. Diğer yandan toprak bütünlüğü konusunda Romanya'ya taahhütte bulunan İngiltere ile birlikte Fransa ve İtalya'nın devreye girmesi, Karadeniz ve Boğazlar bölgesinin bir anda savaş alanı haline gelmesi ile neticelenebilirdi. Bundan en çok etkilenecek ülke durumundaki Türkiye ise kendi güvenliği açısından bölgesel çatışmaları önlemek üzere teşebbüslerde bulunuyordu⁵¹.

4. Boğazlar Komisyonu'nun Tasfiyesi

1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra Türkiye, Batı'ya entegrasyon sürecini hızlandırırken, bölgesinde daha aktif bir politika izleyerek Boğazlarla ilgili taleplerini gündeme getirdi.

1930'lu yıllardan itibaren Akdeniz, merkezî Avrupa ve Uzakdoğu'da yaşanan sorunlar harekete geçmek için gerekli zemini oluşturdu ve Türkiye 1933 ve 1935 yıllarında Cenevre'de düzenlenen silahlı silahlı konferanslarında, değişen koşullar ve güvenlik zafiyetini gerekçe göstererek Boğazlar Mukavelesi'nde tadilat teklifini gündeme taşımaya başladı. Başlangıçta Sovyetlerin desteklediği bu teklif, İngiliz ve Fransızlar tarafından kabul edilmese de İtalya, Almanya ve Japonya'nın izledikleri yayılmacı politikalar Türkiye'yi avantajlı duruma getirdi. Bu avantajı kullanarak 10 Nisan 1936 tarihinde verdiği nota ile taleplerinde ısrarcı ve kararlı olduğunu gösteren Türkiye, Montrö Boğazlar Konvansiyonu ile hedefine ulaştı. Montrö Boğazlar Konvansiyonu, Lozan'da imzalanan Boğazlar Mukavelesi'nde yer

⁴⁹ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1930.

⁵⁰ Muharrem Feyzi, "Rusya-Romanya Misakı ve Türkiye'nin Tavassutu", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1932.

⁵¹ Muharrem Feyzi, "Rusya-Romanya Misakı ve Türkiye'nin Tavassutu", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1932.

alan ve Türkiye'nin Boğazlarda mutlak hakimiyetini zedeleyen hükümlerin kaldırılmasını sağladı. Bu bağlamda Boğazlar Komisyonu'nun tasfiyesi kararlaştırılırken Türk Boğazlarında uluslararası kontrol dönemi sona erdi.

Montrö Boğazlar Konvansiyonu'nun imzalandığı tarihte Boğazlar Komisyonu yaz tatili nedeniyle çalışmalarına ara vermiş durumdaydı. Sözleşme'nin imzalanmasından sonra Boğazlar Komisyonu Başkanı Mehmed Ali Talay komisyon başkanlığından istifa ettiğini ancak tasfiye işlemleri tamamlanuncaya kadar görevinin başında kalacağını açıkladı. Normal şartlar altında yaz tatilinde bulunan Boğazlar Komisyonu'nun 1936 Eylül ayı içerisinde toplanarak tasfiye işlemlerine başlaması gerekiyordu⁵². Ancak Boğazlar Komisyonu 3 Ağustos 1936 tarihinde olağanüstü toplantıya çağırıldı ve İngiliz üyenin yaptığı açıklamaların ardından Komisyon'un bir ay sonra tasfiye işlemlerine başlaması kararlaştırıldı⁵³. Bu arada Boğazlar Komisyonu Umumi Katipliği sürecin hızlı bir şekilde tamamlanması amacıyla dosya ve evrakların tasnifine başlamıştı⁵⁴. Tasfiye işlemleri bir aya kadar tamamlanacak, akabinde komisyon üyeleri son bir toplantıya davet edilecek ve hazırlanacak rapor tasdiğe sunulacaktı⁵⁵.

Tasarlanan bir aylık süre içerisinde Boğazlar Komisyonu'nun tasfiye işlemlerine başlandı ve 10 Eylül 1936 tarihinde Boğazlar Komisyonu Başkanı Mehmet Ali Talay, Montrö Boğazlar Konvansiyonu gereğince Komisyon'un işlerinin bundan böyle Türk Hükûmeti tarafından görüleceğinden Komisyon'un mesaisine nihayet verildiğini Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne iletti⁵⁶. Boğazlar Komisyonu tasfiye işlemleri plânlanan süre içerisinde tamamlanırken Komisyon'a ait çok sayıda evrak ve dosya Hariciye Vekâleti'nde Boğazlar rejiminin tatbiki için teşekkül etmiş olan yeni büroya devredildi⁵⁷. Böylelikle Türkiye'nin hakimiyetine aykırı olan bu uluslararası kuruluşun faaliyetlerine son verilmiş oldu.

---

⁵² *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1936.

⁵³ *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1936.

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1936.

⁵⁵ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1936.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1936.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1936.

Sonuç

İtilâf Devletleri I. Dünya Savaşı sonrasında Türk Boğazlarını işgal altına alarak kontrolü tamamen ele geçirdiler. 1918-1923 yılları arasında İtilâf Devletlerinin işgali ve kontrolü altında kalan Türk Boğazları için uluslararası platformlarda yeni projeler masaya yatırıldı.

Önceleri Milletler Cemiyeti'ne bağlı "*İstanbul ve Boğazlar Devleti*"nin kontrolüne bırakılması tartışılan Boğazlar bölgesi, Sevr Antlaşması'na göre müstakil bir devlet statüsüne sahip olması plânlanan Boğazlar Komisyonu'nun idaresine terk edilmek istendi. Bu dönemde gelişen Milli Mücadele hareketinin, Sevr Antlaşması'nın hayata geçirilmesine engel olması İtilâf Devletlerini Boğazları elde tutacak yeni bir formül arayışına itecektir. Koruyucu bir refleks sergileyen ve çevrelerinde tarafsız bölgeler meydana getirerek Türk Boğazlarını kontrol altında tutmaya çalışan İtilâf kuvvetleri, Yunanlıların yenilerek Anadolu'dan çekilmelerinden sonra TBMM kuvvetleriyle karşı karşıya geleceklerdir. TBMM'nin Boğazları geri alma, İtilâf Devletlerinin özellikle İngilizlerin ise elde tutma çabaları Çanakkale Bunalımı (Krizi) ile sonuçlanacak, taraflar arasındaki psikolojik harp sıcak çatışmaya dönüşmeden Mudanya Mütarekesi'nde varılan uzlaşma ile neticelenecektir.

Mudanya Mütarekesi İtilâf Devletlerinin Boğazları Türk kontrolüne iade etmeye hazır oldukları şeklinde peşin bir önyargı, daha doğrusu bir yanılğı oluşturmuştu. Ancak Lozan Konferansı'nda bu yanılğı anlaşılabilmiş, İtilâf temsilcileri siyasî manevralarla Boğazları uluslararası kontrol altında, koşullu olarak Türk idaresine bırakmayı tasarladıklarını göstermişlerdi. Lozan'da imzalanan Boğazlar Mukavelesi ile tatbikata geçirilmesi plânlanan bu statükonun TBMM'nde sert tepki ve eleştirilere yol açması kaçınılmazdı. Boğazlar Mukavelesi'nin Türk hakimiyetini zedeleyen hükümlerinden bir tanesi uluslararası hüviyete sahip Boğazlar Komisyonu'nun kuruluşu ile ilgili idi.

1924 yılı sonlarına doğru Boğazlar Komisyonu kurularak faaliyete geçti. Her ne kadar başkanı Türk olsa da Boğazlar Komisyonu'ndaki yabancı üyeler İngiliz temsilcinin telkin ve yönlendirmelerinden kurtulamıyorlardı. Boğazlar Mukavelesi'ni onaylamayan Sovyet-Rusya'nın bu Komisyon'da temsil edilmeyişi, başkan olsa da Türk temsilcinin çoğu zaman yalnız kalmasına neden oluyordu. Boğazlar Komisyonu'ndaki yabancı üyeler, sözkonusu mu-

kavelede olmayan ya da açık olarak belirlenmeyen hususları genelde Türkiye aleyhine çözüme bağlamak gibi bir eğilim sergilemekteydiler. Bu eğilim Türk hakimiyetini derinden zedeleyecek şekilde Boğazlar Komisyonu'na mahsus bir bayrak belirlenmesiyle zirveye çıkacaktır. Ne var ki, Boğazlar Komisyonu'ndaki Türk başkanın aldığı tedbirler sayesinde Türkiye'nin mutlak hakimiyetini zedeleyebilecek eylemlere izin verilmedi. Uluslararası kontrol altındaki Boğazlardan askerî amaçlı geçiş ve geliş-gidişler zaman zaman uluslararası gerilimi de tırmandıracak, gerek Boğazlar Mukavelesi ile öngörülen güvencenin ve gerekse Boğazlar Komisyonu'nun işlevsel bir mahiyete sahip olmadığı somut vakalarla anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV VESİKALARI

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezâreti Kalemi Mahsus Müdüriyeti Evrakı (BOA, DH.KMS)

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Evrakı (BOA, DH.EUM.AYŞ)

Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı Evrakı (BOA, HR.İM)

Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (BOA, HR.SYS)

3. Public Record Office

Foreign Office (FO)

War Office (WO)

II. SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet Gazetesi (1924-1936)

III. ARAŞTIRMA, İNCELEME VE DİĞER YAYINLAR

A. KİTAPLAR

BOZKURT, Abdurrahman; *Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)*, İstanbul, İdeal Yayınevi, 2014.

EYYÜPOĞLU, İsmail; *Mudanya Mütarekesi*, Ankara, 2002.

GÖKAY, Bülent; *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul 1998.

HERGÜNER, Mustafa; *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa*, İstanbul 2004.

MERAY, Seha L.; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım I, Cilt I, Kitap I, Ankara 1969.

SOYSAL, İsmail; *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Ankara 1983.

ŞİMŞİR, Bilâl N.; *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e «1921-1922»*, Ankara 1972.

TANSEL, Selahattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I-III, İstanbul 1991.

Türk İstiklâl Harbi, C. I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara 1962.

WALDER, David; *Çanakkale Olayı 1922*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul 1970.

B. MAKALELER

ARMAOĞLU, Fahir; *İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)*, Belleten, C. LXII, S. 234, 1998, s. 469-484.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; *Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros Mütarekesi Sıralarında (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922 Boğazlar Problemi)*, Belleten, C. XXIV, 1960, s. 81-93.

BOZKURT, Abdurrahman; *Yunanistan'ın Edirne'de İşgal Uygulamalarından Örnekler (1920-1922)*, Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı (4-6 Mayıs 2011), Edirne 2012, s. 436-455.

ÇUFALI, Mustafa; *Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi Eylül-Ekim 1922*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XV, S. 45, Kasım 1999, s. 801-821.

ERDAŞ, Sadık; *İki Savaş Arasında Türk Boğazları*, Türkler, C. 16, Ankara 2002, s. 1223-1259.

C. TEZLER

GWYN, Julian R. Jermy; *The Bosphorus and The Dardanelles: 1902-1923 (a Study of French and British Policies)*, McGill University, for the Master of Arts Degree Department of History, Montreal-Canada, 1958.

D. DİJİTAL KAYNAKLAR

http://www.crwflags.com/fotw/flags/int_lsc.html (Erişim tarihi: 20 Şubat 2014)

Ek 1.

COMPOSITION
DE LA
COMMISSION DES DÉTROITS

Président: Le représentant de la Turquie

MEMBRES:

BULGARIE

S. E. Monsieur PAVLOFF, Ministre Plénipotentiaire de Bulgarie.

FRANCE

S. E. Monsieur Pozzi, Ministre Plénipotentiaire.

GRANDE-BRETAGNE

Monsieur le Capitaine de Frégate MACDONALD.

GREECE

Monsieur le Capitaine de Frégate HALKIOPOULOS.

ITALIE

S. E. le Prince BORGHESE, Ministre Plénipotentiaire.

JAPON

Monsieur le Capitaine de Frégate Toshio YAMADA.

ROUMANIE

S. E. Monsieur FILALITY, Ministre Plénipotentiaire de Roumanie.

TURQUIE

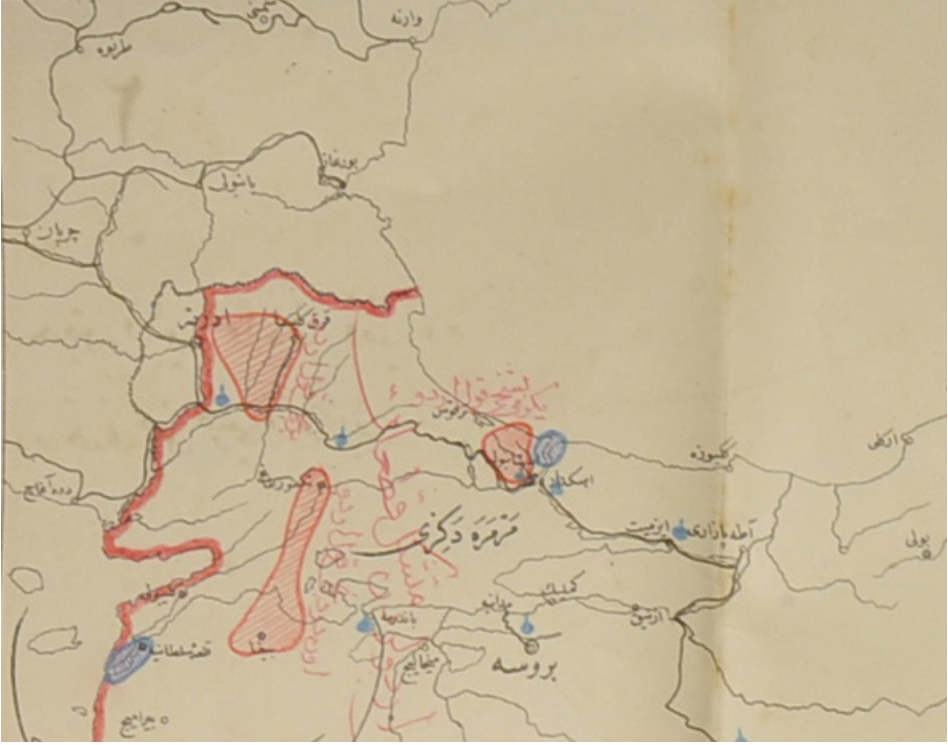
S. E. L'Amiral VASSIF Pacha.

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 63 - Dosya No: 424 - Sıra No: 10

1928 raporunda Boğazlar Komisyonu üyeleri⁵⁸.

⁵⁸ BCA, F.N: 30 10 0 0, K.N: 63, D.N: 424, S.N: 10.

Ek 2.

Harita 1. Boğazların çevresindeki mavi renkli taralı alanlar Mondros Mütarekesi'ne göre İtilâf kuvvetlerinin işgal edebilecekleri mıntikalardır⁵⁹.

⁵⁹ Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (BOA, HR.SYS), 2305/24, lef 2.

Ek 3.

Harita 2. Boğazların çevresindeki mavi renkli taralı alanlar 1919 yılı Haziran ayı başlarına kadar İtilâf kuvvetlerinin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak işgal ettikleri mıntikalardır⁶⁰.

⁶⁰ BOA, HR.SYS, 2305/24, lef 3.

Ek 4.

Harita 3. İstanbul ve Boğazlar Devleti'nin sınırları (kırmızı çizgi içerisindeki bölge)⁶¹.

⁶¹ WO, 32/5735.

Ek 5.

Harita 4. Sevr Antlaşması'na göre Boğazlar bölgesi (sarı renkli taralı alanlar)⁶².

⁶² FO, 371/6537, 110.

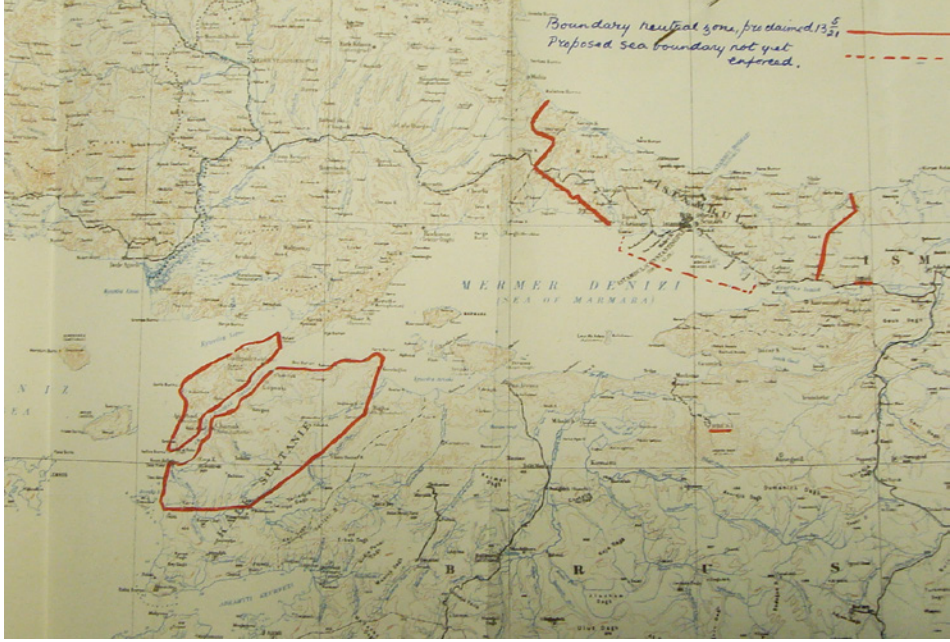
Ek 6.

Harita 5. Londra Konferansı'nda İtilâf Devletlerinin Boğazlar bölgesinde askerden arındırılacak bölgeleri daraltmaya yönelik teklifleri (Boğazların yakın çevresindeki taralı bölge)⁶³.

⁶³ FO, 371/6480.

Ek 7.

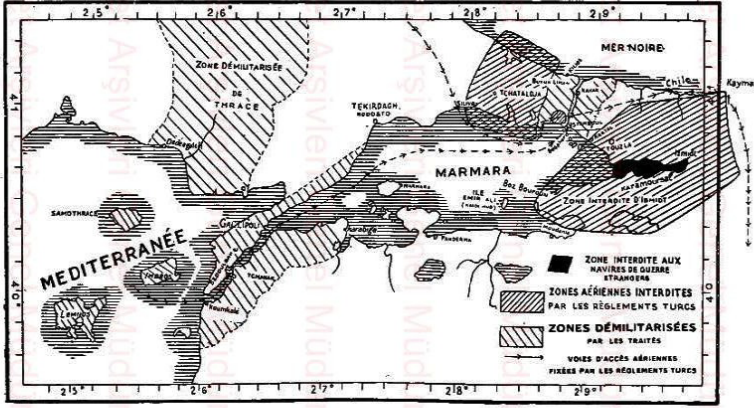

Harita 6. İtilâf Devletleri tarafından Boğazlar bölgesinde ilân edilen tarafsız bölgeler (kırmızı çizgiler arasındaki bölge)⁶⁴.

⁶⁴ WO, 32/5775.

Ek 8.

Fon No: 30 10 0 0 - Kulu No: 222 - Dosya No: 498 - Sıra No: 20

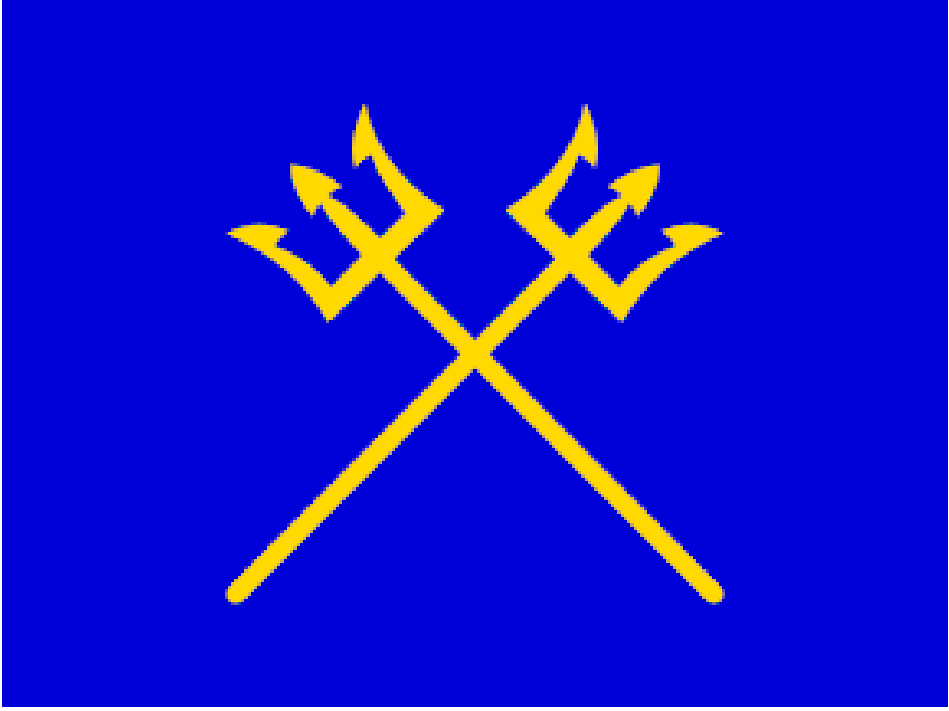

DÉTROITS
Zones démilitarisées, Zones interdites et Voies d'accès aériennes.

Harita 7: Türk Boğazlarında askerden arındırılan bölgeler (Boğazların yakın çevresindeki geniş taralı alanlar)⁶⁵.

⁶⁵ Boğazlar Komisyonu 1933 yılı raporu, *BCA*, F.N: 30 10 0 0, K.N: 222, D.N: 498, S.N: 20.

Ek 9.

Şekil 1. Boğazlar Komisyonu üyelerinin teklif ettikleri bayrak için yapılan tasarım⁶⁶.

⁶⁶ *About the Flag, Jan Oskar Engene*, http://www.crwflags.com/fotw/flags/int_lsc.html (Erişim tarihi: 20 Şubat 2014)